

A RÉGI
MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

SZARVAS GÁBOR.

II. TAGTÓL.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1886.

A régi magyar nyelv szótára.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1885. nov. 30-iki ülésén.)

Azzal kezdem, a mi egyelőre kétségtelenül legfontosabb része, legkiegítőbb pontja jelentésünknek, legfontosabb mind az akadémiára, mind művelt közönségünkre, mind pedig magunkra szerkesztőkre nézve is: hogy a régi magyar nyelv szótára, értjük a szerkesztés munkáját, leszámítva a szükségesnek mutatkozó pótlásokat s a föltétlenül szükséges revisiót, a befejezés küszöbén áll, vagy hogy még határozottabban, szabatosabban fejezzem ki magamat, az f és s betűk kivételével az összes szótári anyag föl van dolgozva, egybe van szerkesztve.

Vannak, s már előbb is akadtak többen, a kik türelmetlenkedtek, hogy lassan foly a munka, az idő egyre balad, s a szótár még sem kész. A ki vár, könnyen türelmetlenkedik. Ez megfogható és természetes. De az is természetes, hogy a ki végzi a munkát, s végzi szorgalommal, gonddal, lelkiismeretesen, s tapasztalja, hogy szorgalmáért elismerés helyett elégedetlenség jut neki osztályrésül, természetes, hogy az ily jutalom nem lelkesíti s épen nem fokozza kedvét a fárasztó munka teljesítésében.

A szótári anyag egybegyűjtésére vonatkozó fölszólítás 1873. év derekán történt. Ez volt a kezdetnek kezdete. Azóta tizenkét év folyt le. Ebből a tizenkét évből öt esik a gyűjtésre, kettő a rendezésre s a hátralevő öt a szerkesztésre. Tizenkét év hosszú idő, mondják a türelmetlenkedők; eredmény s a ráfordított idő nem állnak kellő arányban egymással; az egyik, az idő, sok, a másik, az eredmény, kevés.

Mondtuk, hogy a tizenkét évi időből, mióta a szótári munkálatok folynak, öt évet az anyaggyűjtés emésztett föl. A ki jártas a

magyar irodalomtörténetben, s végig tekint irodalmunk munkásainak elég hosszú névsorán s a XVIII. század végéig lenyúló irodalmi termékek számát s terjedelmét komolyabban fontolóra veszi, a ki, nem mondjuk, hogy forgatta, hanem csak külsején látta valaha Bornemisza vagy Pázmány Predikációit; a ki tudja, hány s mily vaskos kötetekre megy egy Heltai, Molnár, Czeglédi sat. műveinek száma; a ki végig ment talán egyszer a biblián s meg tudja mondani mennyi időbe kerül e szent könyveknek csupán egyszerű száraz átolvasása, s hozzá azt is tudja, hány fordító ültette át a bibliát magyar nyelvre; a ki meg is próbálkozott, mint közülünk többen, az anyaggyűjtés szaporátlan munkájával és saját tapasztalatából tudhatja, hogy pl. egy 18 nyomtatott ívnyi, tehát középterjedelmű műnek, a Debreezeni Codexnek földolgozása, naponként 3—4 órát számítva, négy havi időbe került, s a ki tudja, hogy Calepinus szavainak kiírása teljes felévi munkának az eredménye: az nem mondhatja, legalább jó lélekkel nem mondhatja, hogy 'sok idő, kevés eredmény', különösen ha az elmondottakon kívül számba veszi még ama körülményt is, hogy a codexirodalom kivételével a nyomtatványok legeslegnagyobb részének földolgozását, részben mert nem akadt rá vállalkozó, részben pedig, mert így tanácsosabb is volt, két-három ember végezte, a kiknek ezen kívül még egyéb kötelességet is kellett teljesíteniök.

A rendezésre két esztendő ment rá. Nem akarunk aprólékos részletekbe boesátkozni, azért csak annyit jegyzünk meg, ha egy halmaz czedulának, a mely nem igen messze áll az egy milliótól, ugyanazon az egy kézen — mert itt a munkamegosztásnak már nincs helye — hatszor-hétszer kell keresztülmennie, ez időbe kerül s ha ez időt két évre szabjuk meg, senki se vetheti szemünkre, hogy pazarul bántunk el vele.

A rendezés végeztével, mely alatt az anyaggyűjtés részben folyt s még ma is egyre tart, következett a fő munka, a szerkesztés.

Ha valahová, ide kívántunk hallgatag nem egyszer tanúkat, vajha látnák a nehézségeket, a melyekkel e munka teljesítésében meg kell küzdenünk, az akadályok nagy számát, a melyek a munka folyamát föltartóztatják, lassítják; hogy meggyőződnenek róla, hogy valóban nagy dolgot végeztek a szerkesztők, midőn idejüknek legnagyobb részét rászentelve, a szótárt aránylag oly rövid időköz alatt egybeállították.

Nem csak mások, vannak magunk iránt való kötelességeink is. Tartozunk vele igazságérzetünknek, hogy a hová befészkelte magát, elhagyja már-már otthonos tanyáját a némelyeknél minden alapos ok nélkül keletkezett elégedetlenség s türelmetlenkedés; azért közlünk itt egy pár cikket a végszerkesztés alatt levő szótárnak; egy részt mutatványul, de főkép azért, hogy hozzájuk esatolt fölvilágosító észrevételeinkkel eloszlassuk magunkról, mit meg nem érdemeltünk, az idővel pazarulbánás gyanúját; **PAZAROL** (*pazárol* PP., *pázárol* Deesi: Adag. 67., *pazérol* Bod: Lex. 156., *pozorol* Fal.: NÚ. 22., *pazdorol* Tarn.: J6-Ak. 28. Tört.-Tár X. 157., *pazoll* Thaly: VÉ. I. 373.): 1) heluor 2) prodigo MA. Szakácsasszonyok ne pazolljatek, de barátságot vélem tegyetek: étkekkel engem most jól tartsatok Thaly: VÉ. I. 373. Pécsv.: Fel. 830.

El-pazarol: dissipo, dilapido, prodigo MA. Mindent el pázárolot Deesi: Adag. 67. Kit oly szertelenül pazarlek el testem kívánságira Szöll.: Dáv. 183. El pozorollyák Fal: NÚ. 22. Pénzét el-pazérolotta Gvad: Kár. 211.

Elpazarlás: profusio MA. Tékozlás s elpazdorlás képpen Tarn.: J6Ak. 28.

Pazarlás: prodigentia, heluatio MA. Az miket fáratsági és sok számtalan külségének pazdorlása által tud véghez vinny TörtTár X. 157.

Pazarló: heluo, prodigus MA. Pazarló vagy tékozló: lureo vel decoctor Com: Juan 181. Oktalanul-való pazarlója a Szentirásnak Matkó: BCsák. 422.

A szótár, következésképp e cikkeske is a szótári bizottság megállapította utasítások értelmében van szerkesztve. Ez utasítások szerint az alapszó után, ha vannak ilyenek, odacsatolandók a szónak maitól elterő alakjai. Ilyenek a jelen esetben *pazárol*, *pázárol*, *pazérol*, *pozorol*, *pazdorol* és *pazoll*. Ez alakok azonban, a mi különben magától érthető, nem csak az alap, hanem a származék-szókbán is mutatkozhatnak; minthogy pedig az anyagrendezés a fokozatos származás alapján történt, következik, hogy e sajátágos alakok gyakorta más-más, egymástól messze eső szócsoportban rejteznek; mind e csoportokat tehát át kell vizsgálni s az illető alakokat kiválasztani, hogy egymás mellé az alapszóhoz függeszt-hessük; pl. a *pázárol*, *pazérol* és *pozorol* alakok az *elpazarol*, a

pozdorol pedig az elpazarlás és pazarlás származékszók csoportjában lelhetők föl.

A gyógyít-beli gyógy elemnek változatai közül 1) a jóg- a következő származékszók csoportjából került elő: jóg-olás* (Bécsi C. 28.), meg-jóg-ejtál (Kules. C. 64.), jóg-ejtás (Komjáthy 172.), jóg-íts meg (Székely: Zsolt. 58.), meg-jóg-ítatta (u. o. 176b.); 2) a gyógy-formát eme csoportok szolgáltatták: gyógy-ét (Decsi: Adag. 288.), meg-gyógy-ít (WeszprC. 10. DebrC. 12. Félegyh: Bibl. 5.), gyógy-ítás (Vásárh: Canisius 685. 687.), meg-gyógy-ejtás (DomC. 33.), gyógy-álnak (ÉrdyC. 199.), meg-gyógy-ül (JordC. 173. 402.), meg-gyógy-ultunk (Magyari: Halotti beszéd 46.), meg-gyógy-olás (RMNyE. IIb. 18.); végre 3) a jóggy-alakot imezekből kellett összeválogatni: jóggy-ül (Szék: Krón. 19.), meg-jóggy-ulának (Szék: Krón. 19.).

Az alakok fontosságát hosszasan fejtegetni és bizonyítgatni egészen fölös munka volna; kiváló jelentőségük a pusztán most hallott adatokból is eléggé megérthető. A MU Szótár a gyógyít, gyógyul-beli jóggy-elemet a jóg, vagy hosszan ejtve: jóg módosulatának tartja. Ebbeli nézetét így adja elő s okolja meg: «a jóg egy régibb jóg-ból rövidült meg (a mely mai nap is hallható az Ormánságban). Megvan még a hosszú ó ebben is: gyógy-ít, gyógy-ul, melyet bizvást a jóg, jóg változatának veszünk (az első gy = j közönséges váltakozás; a második gy = g-re példa: gyugyorodni, egyenes: gugorod, — igenes mellett).» A gyógyít, gyógyul-nak főtebb idézett alakjai e vélemény helyességét fényesen igazolják s egészen kétségtelenné teszik.

De látható ebből egyszersmind, mily nagy gondot, mily szigorú lelkiismeretességet követel ez alakoknak pontos megállapítása, hű olvasása. A tapasztalat eléggé megtanított rá bennünket, hogy a kijegyzés, másolás pontosságában nem minden esetben lehet megbízunk; mind az akadémia jó hírneve, mind saját hitelünk megköveteli tehát, hogy ez adatoknak egyenként lelkiismeretesen utána nézzünk.

Az alakok egybeállítása után következik a szó jelentésének meghatározása s a különböző jelentések alapján az adatoknak új

*1 Az olvasó kedvéért mai helyesírással, de a kikövetkeztethető régi kiejtés szerint jegyeztem ide az egyes alakokat.

csoportosítása, osztályozása, s erre ismét az egyes csoportbeli idézeteknek időrend szerint való elhelyezése.

Vegyük pl. ezt a szót: szín: color. Midőn a szerkesztés megkezdte munkáját, hogy folytassa ott, a hol a rendezés a magáét bevégezte, e szócsalád a következő csoportok szerint volt elrendezve. Első csoport: SZÍN. Második csoport: összetételek: Előszín, Földszín, Ónszín, Ablakszín sat. Harmadik csoport: származékok 1) Színél; a) ennek összetételei: Elszínél, Kiszínél sat. b) származékai: Színélés, Színélet, Színölő. 2) Színés és összes származékai: Színésget, Színésít, Színéskedik, színesség. 3) Színéz összetételeivel s hajtásaival együtt.

A szerkesztés első teendője, a mint láttuk, e nagy szóhalmazból az alakok kiválasztása; ezek: szín, szín, zín; aztán az alapszó jelentéseinek meghatározása. A rendelkezésre álló adatokból a szín szónak következő kilencz, egymástól eléggé clesen megkülönböztethető jelentését állapíthatni meg. (Szabatoság kedvéért előre becsátjuk a német kitételeket s csak azután következtetjük rá a latint; megjegyezzük azonban, hogy a szótárba utasításaink szerint csak a latin terminusok lesznek fölveve.)

SZÍN: 1. [farbe]; color Cal. MA. Legien az ruha mynd körwl meg kwrnyeközöt kövl kwlwl z y ne ke l VirgC. 146. sat.

2. [gesicht, angesicht, bild]; facies MA. [vultus, conspectus]*). Vimaggue mend szentucut hug legenee neki seged urome seine eleut HB. Vr... fordiha tercad w zent zinet VirgC. 19. 3. 26. Ur isten teremtotte az embert ew z y ne e nek hasonlatossagara ÉrdyC. 596. Meltoltassal enneköm te zolgadnac atte kenodnac tyztölendö z y ne t zemelyet hasonlatosságát zyvemre es testömre nomnod NagyszC. 102. sat.

3. [figur, gestalt, person]; forma, figura, habitus, persona). Harom azzoni embert lele elől, kik mind ruhaiokban mynd z i ne k b e hasonlatosok valanak VirgC. 102. Lathwan Abagarus hogh xpusnak z y ne e t awagh zemelyeeth nem lathatnaya nemw keep iroth bochata ihushoz, hogh vronknak kepeeth yrwa lathatnaya Winkic. 283. A tengörbeli leani z y n ű balnak ő hangas edössegös zeep eneklesy NagyszC. 63. sat.

*1 A [ ] jegy alatt előforduló adatok a szerkesztőség magyarázatai.

4. [anmuth, schönheit, liebreiz]; [species, forma eximia, decor, venustas]. Nem esec le ifiaetol, de Judit δ orcaianae zin e-ben (specie faciei suae) fejte meg ötet BécsiC. 45. Nem leeletlyek hozyaa hasonlatos azzony allat zyn nel tekintettel zeepseeggel Érdy. C. 660. Szin ödet szépségedet hogi meg hatam Csoma C. 11. sat.

5. [das äuszere]; [species externa]. Az keresztienségnek czac szin et viselik, ereiet pedig meg tagattak Pélegyh.: Tanítás 524b. Chac szin e, es külső képe vagyon nalatoc az Istenségnec Monoszl.: Apologia. 322. A cselekedetnek szin et nézi Keresszegi: Préd. 34. sat.

6. [art, weise]; [modus, ratio]. Az szerenche egy előben csudálatos jó szin nel mutatá neki magát Pázm.: Kal. 441. Hogy valami szin nel ezeket meg fejteggessék az atyafiak, azt mondgyák... u. o. 542. Itt mi nem mulatunk, az ngod méltó dicséretinek szin e megadásában Nagysz. Kalend. 1613. Da. sat.

7. [oberfläche]; superficies Cal. MA. Jelenec iro vy a kirali palota falanac zin en BécsiC. 141. Telczeetek be mynd zyn w l az vydrekeht vyzzel, es be telteek mynd zyn w l JordC. 627. Az vton ueue ezebe hogi a vyz zin on iart volna DebrC. 223. sat.

8. [das beste]; [exquisitum, optimum rei alicuius]. Tizen niolez ezer embert, vñuec fogua el, de mind a nepnec a szin it Szék.: Krón. 43. Nem az alávalója az nemességnek, hanem az szin e Landorfehérvár 150. Az első Anyaszentegyháznak szin e az ő pártokon volt Pázm.: Kal. 151. sat.

9. [vorwand]; praetextus Cal. MA. Édös zyn nek alatta keserű mergekkel itattal NagyszC. 64. Donaciokat kuldultanae vala a királyoktól, külemb külemb szin ec és okoc allat Helt: Krón. 55. Az egyház kulchai hatalmanac szün ö alat penzt vonsononac az Christusnac nihañ valo mondasa ellen Zvonaries: Osiander 66. sat.

A többi nagy számú, e pontra vonatkozó példák helyett időkimelés tekintetéből csak még kettőt beszéltetünk, azt is röviden, az idézetek elhagyásával.

A paraszt szónak a régi irodalmi használat innc jelentéseit különböztette meg: 1. egyenes, igaz, becsületes; 2. egyszerű, czifrázatlan; 3. közönséges, mindennapi; 4. pór, földművelő, szántóvető; 5. durva, nyers, műveletlen, vad, barbar; 6. hitvány, silány

7. alsó rendű, alacsony származású; 8. világi (ellentétben az egyházi renddel).

Rend. 1. ordnung, reihe, reihenfolge; ordo, series; 2. mal: vicis; 3. classe, abtheilung, theil: tribus, classis, pars; 4. stand, stellung: status et ordo; 5. rang, würde: dignitas, gradus; 6. alter: aetas; 7. stiege, treppe: gradus; 8. stock, stockwerk: contignatio; 9. schicht: tabulatum, stratum; 10. stelle: locus; 11. art, weise: ritus, modus; 12. art, gattung: genus; 13. natur: natura; 14. lauf, ablauf: cursus; 15. fortdauer, verlauf: tenor, continuatio; 16. inhalt, gehalt: argumentum; 17. unordnung, einrichtung: ordinatio, dispositio.

Hogy mennyi időbe kerül, hány napot emészt föl egy ily rövid, alig két oldalra terjedő czikknek a megszerkesztése, azt csak az tudhatja, a ki végzi, vagy mint szemtanú végig nézi a munkát, s látja, tapasztalja, hogy lépten nyomon egész sora áll elő a nehézségeknek, akadályoknak.

Itt van például egy czédula s rajta e szó áll: *szeg*, s a forráson kívül semmi más nincs rájegyezve. Kérdés tehát, melyik *szeg*: mert van négy: 1. *Szeg* v. *szög*: nagel, 2. *szeg* v. *szög*: winkel, 3. *szeg* v. *szög*: braun, lichtbraun, 4. *szeg*, cselekvésszó; s ha ez utóbbi, egyszerű *szeg*-e, vagy pedig összetétel: *beszeg*, *lészeg*, *mégszeg* sat; aztán melyik jelentésben áll: *schneiden*, *brechen*, *säumen*, *einsäumen*.

Látnivaló, hogy e magukban, minden idézet nélkül álló szókat, ha nem is mind egyikét, de legtöbbjét mondatbeli szerepük szerint lehet csak megítélnünk; ha tehát tanúknak föl akarjuk használni, föl kell keresnünk a helyet, a hol előfordulnak. Hogy az ily hitelesítő munkára sok idő pazarlódik el, az nem szorul bővebb bizonyítékra. De egyébként is az alak és jelentés meghatározásának esetein kívül szükségessé válik az utánnézés, ha a szó bármi tekintetben figyelmet ébreszt, vagy kijegyzője iránt alapos okaink vannak a bizalmatlanságra. Pedig hogy sokszor és sok ellen vannak, a számtalan eset közül csak néhányat idézünk szavaink bizonyosságául.

Az egyik czédulán ez a mutató szó áll: *egyszínű*; az eredetiben *égszínű*. Egy másik czédulának mutató szava: *gyöngyharmat*; helyes olvasással: *gyöngeharmat*. Egy harmadikon ez áll: *felrezen*, e helyett: *jél részént*. Mutató szó *szalagjétel*, e helyett *zálog*

cétel. Mutató szó *kiszáll*; az eredetiben: *kesalnanak*, azaz: *késálnának* = küzdenének. (E szó, melyről eddig az volt a vélemény, hogy kihalt, ma is él a Csallóközben: «*kisálkodik*: kísért, faggat, dévajkodik», [Nyr. I. 279.], s Hont megyében: «*kisálkodik*: ellenkezik, veszekedik» [Nyr. XIV. k. 12. füz.], Mutató szó *gyérül*, *gyűrűvel* h. Mutató szó: *meggyszoljuk*; az eredetiben *megigazóhok* = a mai megigazítsuk. Ismét egy más czédulának mutató szava *hogyan?*; a szövegben pedig, melyet a kiíró idéz, ez áll: *hogyan*; az eredetiben azonban ezt találjuk: *hagyan*, azaz: *hagyan*. Mutató szó: *szita*; olvasd *szító* = zange, forceps. Egy más mutató szó *gyoles*, *gyöcs*, idézve *gyorehia* azaz *gyoresa* = gyortya, *gyertya* (megjegyzendő, hogy a néhány sorral alább előforduló *gyorehia chinalo* [gyoresa-csináló] nincs kiírva). *Szánkó*, Calepinusban *szánkó vetésre*, azaz *szám-ki-vetésre* való. A mutató szó *kéz ügyébe*, az eredetiben *keze egybe*, s egész teljességében: «Mynt kedeeg nyakant vagaa az boheer ottan zent palnak keze e egybe takaroytaa az zóm kötew kezkenöth» (ÉrdyC. 379). Mutató szó: *kegy* (gratia); ez a *kegy* pedig voltaképen *higyó*, vagy a mint a codex mondja: «Az kegyo nak ő meerghe myath weztenek el» (ÉrsC. 214). Mutató szó: *szólat*, s a mint a kiíró magyarázza: *szólás*; s az idézetben ugyancsak ő így írja: «Halgashad meg isten en *onzollatomat*» = *unszolatomat* (AporC. 6). *Ülő szagú*, az eredetiben így áll: *kin ülő fogu*. Kétségkívül egyike a legnevezetesebbeknek ez a szó: *hasonmás*, melyet a kiíró rekeszjelben meg is magyaráz: «hasonmása, példánya valamely iratnak». Előfordul pedig ez a szó, a mint a czédula alapján olvasható, a Czech codex 68. lapjának második felében. Tudnivaló pedig, hogy az idézett 68. lapon a codexnek egy szakasza végződik, melyhez függelékül írja a leírás évét s helyét odacsatolja. Ezután jön egy hezag, a lap alapján pedig e nyelvemlék kiadója, Döbrentei Gábor, egy jegyzetet csatol, mely e szavakkal kezdődik: «Lásd ennek *hasonmássát*» s ut. S ez a *hasonmás* az, melyet a Czech codex, ha mint gyanúsnak utána nem nézünk, öröklésképen könnyen átadhatott volna a régi magyar nyelv szótárának.

De nem csak az eddig elszámolt, hanem ezenkívül még sok más, hasonlóan nyomós okok szükségkép megkövetelik, hogy egyszer is, másszor is utána járjunk a dolognak, s a hol homályos, érthetetlen vagy kétséges adatokkal találkozunk, ha lehetséges

megvilágítsuk, érthetővé tegyük, s az olvasónak biztos, megállapított ténnyel szolgáljunk, a hol pedig ez nem lehető, legalább valószínűségeen nyugtató gyanításunknak adjunk kifejezést.

Egy, Pápai-Bod szótárára, mint forrásra hivatkozó czédulán ezt az adatot találtuk: «*mazzikaszinü lö*: glauciolus». A *mazzikaszinü*-nek okvetetlen gyanút kellett ébresztenie; előállott tehát a további nyomozás szüksége. Pápai-Bod elődjének, Pápai Páriznak szókönyvében rányitva a glauciolus szóra «*musika-szinü lö*» helyett már «*matska-szinü lö*» kitévelt találtunk. Azonban megállapodnunk itt sem lehetett, meg kellett kérdeznünk mit mond hozzá Molnár A. Ő meg a glauciolus-t így teszi át magyarra: «*maczka szemö lö*». Ezek szerint a *maczka* világos, határozott, de kétséges maradt, vajjon «*maczka-szinü*-e, vagy «*maczka-szemü*». Mindkettejük közös forrását Calepinust kellett tehát megkeresnünk, hogy az ő döntő tanúsága alapján a valót megállapíthassuk. Calepinus Molnárnak ad igazat, midőn így fordítja az illető latin szót magyarra: «*matska szomü*», a mi kétségtelenül így olvasandó: *maczka szomü*. Hogy itt Calepinusnál nem sajtóhibával van dolgunk, s a *szomü* nem *szinü*, hanem *szomü*-nek olvasandó, kétségtelenné válik a *glauciolus*-hoz csatolt következő latin magyarázatból: «*dicitur equus, qui felineis oculis est.*»

A Kulesár-codex 193. lapjáról ez a hely van idézve: «*Ada kwes esnek w marmokath*». Meg kellett győződni, hibátlanul van-e e hely lemásolva. Úgy találtuk. Kérdés volt tehát, mit jelent s minő szó az az érthetetlen *marmok*. Az Apor és Döbrentey codexek megfelelő helyei, a hol *barmokat* áll, megvilágosítják e rejtélyes szót. Minthogy pedig maga az idézett codex is egybűtt állandóan *barom* alakot használ, s a törökségben is, a honnan való e szó, szintén b-t találunk, kétségtelen, hogy a *marom barom* helyett vagy írás, vagy sajtóhiba.

Ugyancsak a Kulesár codexből van a következő idézet is: «*Meg elytek magatokath mykeppen ala hayloth fal es el romlo kwjav*». A DöbrC.-ben e szónak *hosadik*, az AporC.-ben pedig *maceries* felel meg. Ez utóbbit Calepinus ekként fordítja: «*küfal*, *steinmauer*»; mely egyszersmind a codex kérdésbeli szavát is kellő világitásba helyezi.

Ismerjük mindnyájan ezt a névszót *zaj* (régebben *szaj*), s ezt az igét *zajdul*, s ismerjük 'zúg, forrong' jelentését is; szokatlan

azonban mind alakra, mind jelentésre nézve az a *megszaidani* szó, mely Calepinusban a lat. *conforire* igének magyar megfelelőjeként áll. Mint gyanús, vagy legalább olyan szót, a mely nem áll minden kétségen fölül, szintén a többi, fölügyelet alatt állók s folyton szemmel kísérendők sorába kellett helyezniünk. S gyanunk nem volt alaptalan; később rájöttünk, hogy e szónak a *cajdul*-lal nincs semmi köze; a szintén Calepinusban előforduló latin *concoctio*-nak magyar egyértékese, a *meg-szardom*, elárulta kiletét és mivoltát, vagyis hogy e szóban *i* helyett *r*-t kell olvasnunk.

Tököly Imre ezt írja magáról naplójában (Mon. Hist. Irók XV. 105.): «Mind az estve, s mind ma valamely porokat, azután estve dinyemagbúl és tejbúl s valami viola *gyülep*bül esinált italt itatott velem az doctor.» A legelfogulatlanabb kutató is e szó hallatára majdnem öukénytelenül a *gyül* igére s az *ül*; *üllep* analogiára gondol, úgy hogy *gyülep* körülbelül annyit jelentene mint: *mixtura, keverék*. A további nyomozás azonban kiderítette, hogy ez nem egyéb mint a tör. *gülab*; rosenwasser, mely az arabból indulva ki, az európai nyelvek legtöbbszörbe s köztük a középlatinba is átjutva, itt *julep* alakban honosult meg. Calepinus és Molnár még nem ismerik e *julep* szót; de Pápai Páriz már fölvetette szótárába s a lat. *syrupus*-t magyarázza vele: «Sirup vagy Julep, nádmézzel öszve-főtt nedvesség».

Calepinus magyar fordítója a lat. *duumviratus*-t e szóval teszi át nyelvünkre: *szubasaság*; a mindjárt rá következő *duumviralis* után azonban már *szubabasaság*-ot találunk. Valószínű, hogy az egyik vagy másik ezek közül sajtóhiba, a melyet a kritika dolga, hogy kinyomozva a valót, megigazítson. A kutatás a *szubasaság*-ot derítette föl helyesnek, a másik, a *szubabasaság* e szerint tolleszszamlás, vagy sajtóhiba.

Pápai Bod magyar részében találjuk ezt a különös szót: *java*; különös nem alakjánál, hanem jelentésénél fogva; latin egyértékésének ugyanis *epidromis* van beiktatva s a következő német kitéttel értelmezve: «ein ort-strich an den jagd-tüchern, damit sie zu und aufgezozen werden». Molnár 4. kiadásának német magyarázata ettől eltérőleg ezt mondja: «seil, damit man die garn spannt». Mind a két szótár a *java* mellett ugyan oly jelentéssel egy magy. *jav* alakot is említ. A két Pápainak latin részében se a *java*, se a *jav* nincs meg; megvan azonban Molnár különböző kiadásai-

ban; névszerint a 3. kiadásban olvassuk: «*epidromis*: kötél, kire az Hálót kötie, *jav, java*, vadászbáló kötele; *epidromos*: háló széle kötele, *jáu*». Minthogy e szót e két szótárirónkon s Kreszneriesen kívül, a ki rájuk való hivatkozással egyszerűen átvette, sem az összes irodalom, sem a népnyelv nem ismeri; minthogy továbbá az az ingadozó sokféle alak: *jav, jáu, jav, java*, a melyben szemünk előtt megjelenik, előre is gyanússá teszi őt, épen nem hihetetlen, hogy itt valami *mistificatio*val van dolgunk; s talán jó helyen tapogatózunk, ha a titok megfejtését Molnár forrásánál, Calepinusnál keressük. E sok tekintetben nevezetes szótárban meg is találjuk a gör.-lat. *epidromides* alatt ezt a szót: *Iau*. A mi mindjárt föltűnik, az a különös mozzanat, hogy a tizenegy nyelvű szótár az *epidromides*-nek egy nyelvből se tudja egyértékését idézni, kivéve a magyart. Kettő bizonyosnak látszik. Az egyik, hogy akár *jav, jáu, jáu*, akár *jav*-nak olvassuk e szót, alkalmasan sem a vele érintkező nyelveknek egyikéből se fejthető meg; a másik, a mi az előbbiből következik, hogy itt is, mint számtalan egyéb helyen e szótárnak, ketségtelenül sajtóhibával állunk szemben. Hogy azonban miként javítandó ki, arra csak pusztá sejtélemmel felelhetünk. Én azt gyanítom, hogy Calepinus e szavában a kezdő *I* h. *T*-t kell olvasnunk, vagyis hogy az *Iau* nem más mint a ném. *Tau*, mely jelentésénél fogva is könnyen összeegyeztethető vele.

Folytathatnám tovább is, s folytathatnám bár nem óra, hanem akár naphosszat, még sem érné végét az e nemű példák hosszúra nyuló sora; hozzácsatolhatnám a többit is, például a magyar származékigek rendkívüli gazdagságával szemben a latin nyelvnek e tekintetben szegényes háztartását, s e miatt a latin terminusok alkalmas kiválasztásának nehézségét (vö. *jár, járdal, járdogál, járkál, járkálgat, járogat* s lat. *gradior* v. *ambulo*); szólhatnék arról is, mennyire keslelteti a munka gyorsabb folyását az a körülmény is, hogy a hol ennek szüksége jelentkezik, figyelembe kell vennünk a jelentésváltozás fokozatos menetét s a mennyire ez lehetséges, ennek alapján rendezni be s állapítani meg a helyes egymásután; fölemlíthetném ama visszásságot, hogy a codexmások egy része, a melyekre az idézetek vonatkoznak, másként vannak lapszámozva, mint a később megjelent nyomtatványok, a mi nem kis mértékben nehezíti meg a szükséges utánnézet; s fölemlíthetném ezekhez a többit is, a melyeket már Simonyi társam

mult évi jelentéseiben elszámolt: de szükségtelennek tartom, mert a fölhozott okok is elég nyomósak, hogy kellő méltatásban részesülve, mindenkit meggyőzzenek arról, hogy egy ily mű előállítása, minő a szerkesztés alatt levő szótár, időt kíván, mert nem tisztán gépies munka, s aztán nem is oly könnyű dolog, mint talán némelyek vélték, kivált ha még fontolóra vesszük, hogy gyűjtők, rendezők, szerkesztők mind töretlen ösvényen haladtak, mindnyájan kezdők voltak.

Azért a munka befejezteig a munkának még hátralevő részéhez szíves és békés türelmet kérünk. Mi, a mint eddig tettük, ezután is teljes erőnkkel rajta leszünk, hogy mennél hamarabb elkövetkezzék az időpont, a melyben az utolsó vonást megtesszük rajta. Hisz épen nekünk magunknak van érdekünkben, hogy siettessük megjelenését, nem csak azért, mert nekünk, nyelvészeknek, van rá első rendben szükségünk; nem csak azért, mert időnk legnagyobb részét fölemészttve, más, szintén fontos végzendőink teljesítésében visszatart, hanem főleg azért, mert vele súlyos, fölötte nyomasztó teher esik le vállainkról; de más részről pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk egy fontos kötelességet, azt, hogy a mit ránk bízta, a mit végezzük, jól, becsülettel végezzük. A megfontolás, a meghányás-vetés pedig, ezt mindenki tudja, nem egy pereznek a növendéke; valamint azt is tudjuk, hogy hamar munkának sok az alja.